ALISHER NAVOIYNING “HAYRAT UL-ABROR” DOSTONIDA AXLOQIY-TA’LIMIY G‘OYALAR VA BADIIY MAHORAT TALQINI

Yo‘ldosheva Ruxshona

Annotatsiya

Maqolada Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostoni o‘zbek mumtoz adabiyoti va adabiy-tanqidiy tafakkuri nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Asarda ilgari surilgan komil inson, adolat, saxovat, ilm, odob va insonparvarlik g‘oyalari, hikoyatlarning tarbiyaviy vazifasi hamda shoirning badiiy mahorati yoritiladi. Dostonning kompozitsion qurilishi, maqolat va hikoyatlar munosabati, ramziy obrazlar va poetik ifoda vositalarining g‘oyaviy mazmunni ochishdagi o‘rni ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Hayrat ul-abror”, “Xamsa”, doston, maqolat, hikoyat, axloq, adolat, komil inson, badiiy mahorat.

Аннотация

В статье анализируется поэма Алишера Навои «Хайрат уль-аброр» с точки зрения узбекской классической литературы и литературно-критической мысли. Рассматриваются идеи совершенного человека, справедливости, щедрости, знания, нравственности и гуманизма, воспитательная роль притч, а также художественное мастерство поэта. Особое внимание уделяется композиции произведения, взаимосвязи макалатов и притч, символическим образам и средствам поэтического выражения.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Хайрат уль-аброр», «Хамса», поэма, макалат, притча, нравственность, справедливость, совершенный человек, художественное мастерство.

Abstract

This article examines Alisher Navoi’s “Hayrat ul-abror” from the perspective of classical Uzbek literature and literary-critical thought. It explores the poem’s ideas of the

perfect human being, justice, generosity, knowledge, morality and humanism, the educational role of its stories, and the poet's artistic skill. Particular attention is paid to the composition of the work, the relationship between maqolats and narratives, symbolic imagery, and poetic devices.

Keywords: Alisher Navoi, "Hayrat ul-abror", "Khamsa", poem, maqolat, narrative, morality, justice, perfect human being, artistic skill.

Kirish

Alisher Navoiy ijodi turkiy xalqlar adabiyoti tarixida yuksak badiiy tafakkur, teran falsafiy qarash va insonparvarlik g'oyalarining mujassamligi bilan alohida o'rin tutadi. Shoirning "Xamsa"si tarkibidagi ilk doston — "Hayrat ul-abror" ("Yaxshi kishilarning hayrati") nafaqat badiiy-estetik, balki axloqiy-ma'rifiy qarashlar ifodasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Unda insonning jamiyatdagi o'rni, ma'naviy kamoloti, adolatli boshqaruv, ilm va ezgulik masalalari keng yoritiladi.

Dostonni adabiy tanqid nuqtayi nazaridan o'rganish, avvalo, uning g'oyaviy yo'nalishi bilan badiiy shakli o'rtasidagi uyg'unlikni aniqlashni taqozo etadi. Navoiy nasihatni quruq pand shaklida bermaydi: fikrni maqolatlar, hikoyatlar, timsollar, tazod va tashbehlar orqali jonlantiradi. Shu jihatdan asar o'quvchini fikrlashga, voqea va obrazlar mohiyatini qiyosiy anglashga undaydi.

Asosiy qism

Dostonning g'oyaviy-badiiy yo'nalishi

"Hayrat ul-abror" "Xamsa"ning ma'naviy-falsafiy debochasi bo'lib, unda shoir inson va jamiyat hayotiga doir muhim masalalarni izchil bayon etadi. Asar an'anaviy hamd va na't bilan boshlanib, keyingi boblarda dunyo, inson, adolat, podshohlik, saxovat, qanoat, ilm va odob kabi tushunchalar talqiniga o'tiladi. Bunday qurilish dostonning yaxlit

konsepsiyasini yuzaga keltiradi: inson o‘z nafsini tarbiyalashi, aql va ilmga tayanishi, boshqalarga manfaat yetkazishi lozim.[1]

Shoir nazarida insonning qadri mansab yoki boylik bilan emas, balki uning axloqi, adolati va el-yurtga keltirgan foydasi bilan belgilanadi. Navoiy hukmdor va oddiy inson mas’uliyatini bir-biridan ajratmaydi: jamiyat ravnaqi har bir kishining o‘z vazifasini vijdonan bajarishiga bog‘liq. Ayniqsa, adolat g‘oyasi dostonning yetakchi mezonlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Adolatli rahbar xalq dardini tinglaydi, zulmga yo‘l qo‘ymaydi va davlat qudratini xalq farovonligi bilan o‘lchaydi.

Dostondagi maqolatlar muayyan axloqiy masalani nazariy jihatdan ochsa, ularga bog‘langan hikoyatlar mazkur fikrni hayotiy misol bilan mustahkamlaydi. Natijada o‘quvchi bir vaqtning o‘zida ham xulosa chiqaradi, ham obrazlar taqdiridan ta’sirlanadi. Bu usul Navoiyning didaktik maqsadni badiiylik bilan uyg‘unlashtirganini ko‘rsatadi.

Komil inson, ilm va axloq talqini

Navoiy komillikni insonning ichki dunyosi, xulqi va amaliy faoliyati birligida ko‘radi. Ilm insonni jaholatdan xalos etuvchi, tafakkurini kengaytiruvchi kuch sifatida ulug‘lanadi. Biroq shoir ilmning o‘zi kifoya emasligini ham anglatadi: bilim odob, kamtarlik va ezgu amal bilan to‘ldirilgandagina haqiqiy qiymat kasb etadi. Shu bois doston davomida olimlik, donolik, halollik va insonlarga yaxshilik qilish o‘zaro bog‘liq fazilatlar sifatida tasvirlanadi.

Asarda saxovat va qanoat masalalari ham muhim o‘rin egallaydi. Saxovat faqat mol-dunyo ulashish emas, balki insonning qo‘lidan kelganicha boshqalarga naf yetkazishidir. Qanoat esa nafs istaklarini jilovlash, boriga shukr qilish va ma’naviy erkinlikka erishish vositasi sifatida talqin etiladi. Navoiy bu fazilatlarni qarama-qarshi tushunchalar — baxillik, ochko‘zlik, manmanlik va zulm bilan qiyoslab, ezgulikning ustuvorligini ta’kidlaydi.

1 Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. Doston matni va izohlariga qarang.

Dostonning tarbiyaviy kuchi shundaki, undagi pand-nasihatlar muayyan davr bilan cheklanib qolmaydi. Inson sha’ni, halollik, adolat, ilmga intilish va mehr-oqibat haqidagi qarashlar bugungi kun o‘quvchisi uchun ham dolzarbdir. Shu ma’noda “Hayrat ul-abror”ni faqat tarixiy yodgorlik emas, balki ma’naviy tarbiya va axloqiy tafakkur manbai sifatida baholash mumkin.

Hikoyatlar va badiiy mahorat

Navoiy dostonning ta’sirchanligini oshirishda hikoyat janridan mahorat bilan foydalanadi. Hikoyatlar maqolatlarda ilgari surilgan g‘oyalarni obrazlar xatti-harakati va voqealar rivoji orqali namoyon etadi. Ularda ezgu va yomon xulq egalari qarama-qarshi qo‘yiladi; o‘quvchi qahramonlarning tanlovi va oqibatlarini kuzatib, muallif xulosasini mustaqil anglaydi. Bunday kompozitsion usul didaktik mazmunni jonli va esda qolarli qiladi.[2]

Shoirning badiiy mahorati, avvalo, fikrni aniq va obrazli ifodalashida ko‘rinadi. Tashbeh, istiora, tazod, mubolag‘a, takror va tamsil kabi san’atlar matnning estetik ta’sirini kuchaytiradi. Ezgulik va yovuzlik, adolat va zulm, ilm va jaholat singari tushunchalarning qarama-qarshi qo‘yilishi asarning g‘oyaviy keskinligini ta’minlaydi. Ramziy obrazlar esa oddiy voqea doirasidan chiqib, kengroq ijtimoiy-falsafiy ma’noni ifodalaydi.

“Hayrat ul-abror”ning aruz vaznida, xamsachilik an’analariga muvofiq masnaviy shaklda yaratilgani ham uning poetik tabiatini belgilaydi. Navoiy an’anaviy shakl imkoniyatlarini o‘zining badiiy tafakkuri bilan boyitadi. Dostonning tili ravon, obrazlari mazmunli, fikrlar esa hikmat darajasida umumlashtirilgan. Shu sababli asar o‘quvchiga faqat voqeani yetkazmaydi, balki uni axloqiy va falsafiy mushohadaga chorlaydi.

Adabiy-tanqidiy yondashuvda dostonning kuchli jihatlaridan biri — g‘oya va shaklning o‘zaro uyg‘unligidir. Maqolatlar fikriy tayanch vazifasini bajarsa, hikoyatlar ularni badiiy dalillaydi; poetik san’atlar esa mazmunni hissiy jihatdan kuchaytiradi.

2 Navoiy ijodida xamsachilik an’anasi va doston poetikasi haqida qarang: Mallayev N. O‘zbek adabiyoti tarixi.

Demak, asarning didaktik xususiyati uning badiiy qiymatini kamaytirmaydi, aksincha, g‘oyaning estetik ta’sirini oshiradi.

Xulosa

Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostoni o‘zbek mumtoz adabiyotida axloqiy-falsafiy mazmun va yuksak badiiy mahorat uyg‘unlashgan nodir asarlardan biridir. Unda komil insonni tarbiyalash, adolatni qaror toptirish, ilm va odobni ulug‘lash, saxovat hamda qanoatni targ‘ib etish yetakchi g‘oyalar sifatida namoyon bo‘ladi. Shoir bu qarashlarni maqolat va hikoyatlar, ramziy obrazlar hamda turli poetik san’atlar vositasida ta’sirchan ifodalaydi.

Dostonning bugungi adabiy-estetik ahamiyati shundaki, undagi insonparvarlik, halollik, adolat va ma’rifat g‘oyalari zamonlar osha o‘z qimmatini yo‘qotmagan. “Hayrat ul-abror”ni o‘rganish Navoiy dunyoqarashini chuqur anglash bilan birga, mumtoz adabiyotimizdagi badiiy tafakkur, tanqidiy mushohada va ma’naviy tarbiya an’analarini ham teranroq idrok etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. — Toshkent: Fan.

3. Mallayev N. O‘zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O‘qituvchi.

4. Hayitmetov A. Navoiy lirikasi. — Toshkent: O‘zbekiston.

5. Qayumov A. Alisher Navoiy. — Toshkent: Kamalak.